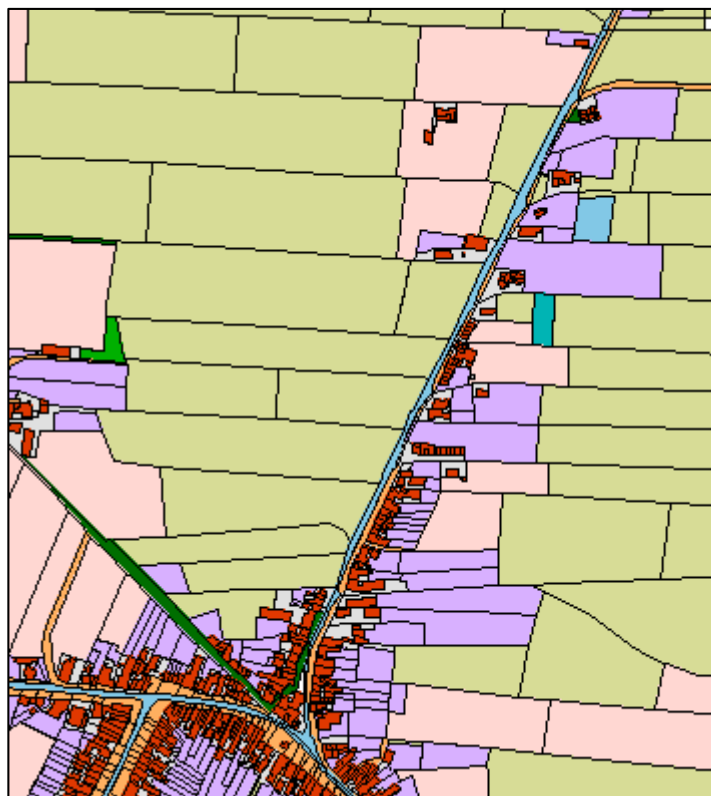

Veenendaal,
Prins Bernhardlaan-Bevrijdingslaan, rotonde
(gemeente Veenendaal).

Een archeologisch bureauonderzoek.

Definitief

Omgevingsdienst regio Utrecht
ODRU Erfgoedrapport 40

opgesteld door	Dhr. R. Torremans
beoordeeld door	Dhr. P.C. de Boer

Veenendaal, Prins Bernhardlaan-Bevrijdingslaan, rotonde (gemeente Veenendaal). Een archeologisch bureauonderzoek.

Colofon

Titel : Veenendaal, Prins Bernhardlaan-Bevrijdingslaan, rotonde (gemeente Veenendaal). Een archeologisch bureauonderzoek.

Opgesteld door : Omgevingsdienst regio Utrecht

Plaats en datum : Utrecht, 20-06-2016

Rapportnummer: : ODRU Erfgoed rapport 40

Status : Definitief

Afbeelding voorblad : Uitsnede kadastraal minuutplan 1811-1832 (www.hisgis.nl)

Opsteller : R. Torremans, senior archeoloog
Contactgegevens : Omgevingsdienst regio Utrecht
Archimedeslaan 6 | 3584 BA Utrecht
Postbus 13101 | 3507 LC Utrecht |
E: r.torremans@odru.nl
T: 088 – 022 50 00
I: www.odru.nl

Autorisatie senior Archeoloog : drs. P.C. de Boer
Contactgegevens : Omgevingsdienst regio Utrecht
Archimedeslaan 6 | 3584 BA Utrecht
Postbus 13101 | 3507 LC Utrecht |
E: p.deboer@odru.nl
T: 088 – 022 50 00
I: www.odru.nl

© Omgevingsdienst regio Utrecht, gemeente Veenendaal, 2016.

De Omgevingsdienst regio Utrecht aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiende uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van adviezen.

Veenendaal, Prins Bernhardlaan-Bevrijdingslaan, rotonde (gemeente Veenendaal). Een archeologisch bureauonderzoek.

Administratieve gegevens

Provincie	Utrecht
Gemeente	Veenendaal
Plaats	Veenendaal
Toponiem	Veenendaal, Prins Bernhardlaan-Bevrijdingslaan, rotonde.
Kaartblad	39E
Coördinaten	Z: 166914/ 449184 W: 166881/ 449222 N: 166498/ 449253 O: 166974/ 449216
Kadastraal nr.	n.v.t.
Monumentnr.	n.v.t.
Oppervlakte plangebied	Ca. 3000 m ²
Hoogte maaiveld	Tussen de ca. 6,6 – 7,1 m + NAP
Opdrachtgever	Dhr. W. Fokker Senior Adviseur Voorbereiding wouter.fokker@veenendaal.nl Tel. (0318) 538 735 Gemeente Veenendaal Afdeling Wijk- en Stadsbeheer Raadhuisplein 1 Postbus 1100 3900 BC Veenendaal
Uitvoerder	Omgevingsdienst regio Utrecht
Bevoegd Gezag	Gemeente Veenendaal
Adviseur namens bevoegde overheid	Dhr. P. C. de Boer Omgevingsdienst regio Utrecht p.deboer@odru.nl Archimedeslaan 6 3584 BA Utrecht T: 088 – 022 50 00 Postbus 13101 3507 LC Utrecht www.odru.nl
Huidig grondgebruik	Openbare weg
Historisch grondgebruik	Weg, vaarweg, historische bebouwing
Geplande bestemming	Openbare weg
Onderzoekmeldingsnummer	4003962100
Beheer en plaats documentatie	Omgevingsdienst regio Utrecht Archimedeslaan 6 3584 BA Utrecht T: 088 – 022 50 00 Postbus 13101 3507 LC Utrecht

INHOUDSOPGAVE

1.	INLEIDING.....	6
1.1	Aanleiding.....	6
1.2	Doelstelling onderzoek.....	6
1.3	Onderzoeksmethodiek en richtlijnen.....	6
2.	BUREAUONDERZOEK.....	8
2.1	Plangebied.....	8
2.1.1	Beschrijving plangebied.....	8
2.1.2	Verwachte bodemingrepen.....	8
2.1.3	Geo(morfo)logie en bodem.....	8
2.1.4	Archeologie.....	9
2.1.5	Historie.....	12
2.2	Gespecificeerde archeologische verwachting.....	13
3.	CONCLUSIE en AANBEVELINGEN.....	13
4.	BRONNEN.....	16
Bijlage 1.....		17

Veenendaal, Prins Bernhardlaan-Bevrijdingslaan, rotonde (gemeente Veenendaal). Een archeologisch bureauonderzoek.

SAMENVATTING

De gemeente Veenendaal heeft in het kader van bodemroerende werkzaamheden in het plangebied Prins Bernhardlaan-Bevrijdingslaan, rotonde, te Veenendaal opdracht gegeven tot het uitvoeren van een archeologisch bureauonderzoek.

Een deel van het plangebied kent een zeer hoge archeologische verwachting. Deze verwachting is gebaseerd op de begrenzing van de oudste woonkern van het huidige Veenendaal. De Prins Bernhardlaan is aangegeven als een historische lijnstructuur. Deze weg is onderdeel van het historische radiaalvormige wegenpatroon. Deze radiaal vormde de basis van het ontstaan van Veenendaal. De huidige Prins Bernhardlaan is aangelegd op de locatie van een voormalige watergang, de Boveneindse Grift. Deze waterloop is gegraven in 1545 ter ontsluiting en ontginning van de Eder Venen. Later verbond deze route Veenendaal met De Klomp. Het water werd in 1930 gedempt, waarna de (voorgangers van de huidige) wegen zijn aangelegd.

Bij de voorgenomen herinrichting van het plangebied van een kruispunt naar een rotonde vinden de nodige grondwerkzaamheden plaats, waaronder het vervangen van het vuilwaterriool en de aanleg van een regenwaterriool.

Vanwege de ligging van het plangebied op de locatie van de (gedempte) watergang en het gebruik als ontginningsbasis bestaat de kans op het aantreffen van waterstaatkundige werken, zoals kademuuren, sluizen, brughoofden, beschoeiingen en dempingsmateriaal van de watergang. Dergelijke archeologische resten kunnen direct onder het maaiveld aangetroffen worden. Langs de Boveneindse grift heeft een weg of pad gelopen, mogelijk kunnen ook hier resten van worden aangetroffen. Verder is er mogelijk sprake van de aanwezigheid van historische bebouwing, met name in het oostelijke deel van het plangebied.

In theorie kan in het dekzand sprake zijn van archeologische resten uit de prehistorie. De verwachting hierop binnen het plangebied is echter laag, gezien de sterke beïnvloeding van de bodem door de turfwinning, de aanleg van de wetering en de aanleg van de verdedigingswerken. Hierdoor is de kans op het aantreffen van potentiële archeologische niveaus in de top van het dekzand laag. Bij onderzoek in het kader van de herinrichting van het winkelgebied (centrum) is echter gebleken dat plaatselijk nog wel een intacte bodem bewaard kan zijn gebleven.

De mate van verstoring van deze mogelijk aanwezig archeologische resten door de aanleg van de bestaande bebouwing en reeds uitgevoerde civieltechnische werkzaamheden is onbekend.

Op basis van deze resultaten en het gegeven dat behoud in situ middels planaanpassing niet tot de mogelijkheden behoort, adviseert de Omgevingsdienst regio Utrecht om archeologisch vervolgonderzoek uit te laten voeren.

Een Archeologische Begeleiding (conform protocol proefsleuven, maar met de mogelijkheid naar een doorstart naar een Archeologische Begeleiding conform protocol opgraven) is de meest praktische vorm van nader onderzoek.

De werkzaamheden in het deel van het plangebied met een zeer hoge archeologische verwachting dienen onder Archeologische Begeleiding te worden uitgevoerd, hierbij is de archeologie leidend in het proces. Indien de resultaten van het archeologisch onderzoek hiertoe aanleiding geven, wordt de Archeologische Begeleiding uitgebreid naar de overige delen van het plangebied.

De gemeente Veenendaal neemt over een eventuele uitbreiding van de Archeologische Begeleiding, in overleg met diens adviseur van de Omgevingsdienst Regio Utrecht (ODRU), het selectiebesluit.

Veenendaal, Prins Bernhardlaan-Bevrijdingslaan, rotonde (gemeente Veenendaal). Een archeologisch bureauonderzoek.

Een dergelijke archeologische begeleiding dient plaats te vinden conform de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) en op basis van een door het bevoegd gezag goedgekeurd Programma van Eisen (PvE).

1. INLEIDING

1.1 Aanleiding

De gemeente Veenendaal heeft in het kader van bodemroerende werkzaamheden in het plangebied Prins Bernhardlaan-Bevrijdingslaan, rotonde, te Veenendaal opdracht gegeven tot het uitvoeren van een archeologisch bureauonderzoek. Het plangebied heeft op de archeologische beleidskaart van de gemeente Veenendaal een zeer hoge archeologische verwachting toegewezen gekregen. Voor dergelijke plangebieden geldt een onderzoeksplicht bij bodemingrepen met een omvang van 100m² of meer, en bij bodemingrepen met een diepte van 30 cm (gerekend vanaf maaiveld) of meer.

De definitie van deze zone met een zeer hoge archeologische verwachting is gebaseerd op de begrenzing van de oudste woonkern van het huidige Veenendaal. De huidige Prins Bernhardlaan is aangelegd op een oorspronkelijke watergang. Er dient onder andere vastgelegd te worden waar deze waterloop exact heeft gelopen en of er nog restanten van eerdere bewoning zijn terug te vinden.

Op basis van het gemeentelijk beleid dient voor dit plangebied de Archeologische Monumentenzorg (AMZ)-cyclus te worden doorlopen. De eerste stap in het kader van deze onderzoeksinspanning betreft het uitvoeren van een bureauonderzoek. De resultaten van dit onderzoek en het advies met betrekking tot eventueel vervolgonderzoek staan beschreven in dit rapport.

1.2 Doelstelling onderzoek

Het doel van een bureauonderzoek is het verwerven van informatie, aan de hand van beschikbare bronnen, over bekende of verwachte archeologische waarden binnen een plangebied, om daarmee te komen tot een gespecificeerde, archeologische verwachting. Dit rapport bevat, waar mogelijk, gegevens over de aan- of afwezigheid, aard, omvang, ouderdom, gaafheid, conservering en (relatieve) kwaliteit van archeologische waarden en aardwetenschappelijke eigenschappen.

Voorafgaand aan de uitvoering van dit bureauonderzoek zijn de volgende onderzoeksvragen opgesteld:

1. Wat is de bodemopbouw in het gebied en zijn er gegevens bekend over bodemversturende ingrepen in het verleden binnen het plangebied?;
2. Worden binnen de grenzen van het onderzoeksgebied archeologische resten verwacht? Zo ja, wat is de omvang, ligging, aard en datering van deze verwachte resten?;
3. In welke mate worden deze waarden verstoord door realisatie van de geplande bodemingreep?;
4. Hoe kan deze verstoring door planaanpassing tot een minimum worden beperkt?;
5. Welke vorm van nader onderzoek is nodig om de aanwezigheid van archeologische waarden en hun omvang, ligging, aard en datering voldoende te kunnen bepalen om te komen tot een selectiebesluit?

Op basis van deze gegevens wordt een gespecificeerde archeologische verwachting opgesteld. Ook worden aanbevelingen gedaan in relatie tot de mogelijke gevolgen van de voorgenomen bodemversturende werkzaamheden. Op basis daarvan kan een beslissing genomen worden ten aanzien van (eventueel) vervolgonderzoek.

1.3 Onderzoeksmethodiek en richtlijnen

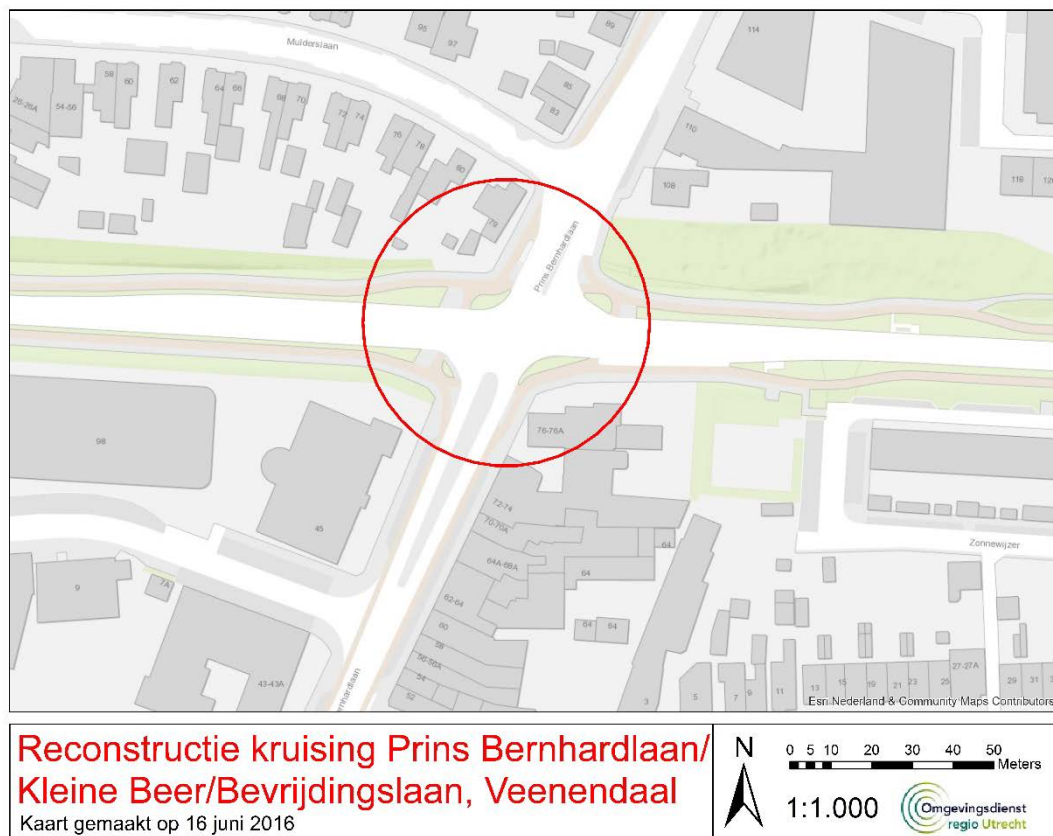
Het bureauonderzoek is uitgevoerd volgens de richtlijnen van de KNA, versie 3.3. De werkzaamheden bestonden uit het verzamelen en raadplegen van onderstaande (archeologische / geomorfologische en historische / geografische) bronnen en kaarten.

Veenendaal, Prins Bernhardlaan-Bevrijdingslaan, rotonde (gemeente Veenendaal). Een archeologisch bureauonderzoek.

De volgende bronnen zijn geraadpleegd:

- Gemeentelijke archeologische waarden- en verwachtingenkaarten;
- Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden IKAW (via archeologieinnederland.nl/bronnen-en-kaarten/amk-en-ikaw);
- Archeologische Monumentenkaart AMK (via archeologieinnederland.nl/bronnen-en-kaarten/amk-en-ikaw);
- Landelijke archeologische database Archis 2 en 3;
- Historische kaarten (via <http://beeldbank.cultureelerfgoed.nl/> en www.hisgis.nl);
- Actueel Hoogtebestand Nederland (via www.ahn.nl/viewer);
- Bodemkaart 1:50.000 (De Mulder et al 2003);
- Geomorfologische kaart 1:50.000 (DLO-Staring Centrum / Rijks Geologische Dienst);
- Topografische kaart 1:25:000;
- Indicatieve Kaart Militair Erfgoed (www.ikme.nl);
- Molendatabase (www.molendatabase.org);
- Relevante publicaties en literatuur;
- Geoloket van de Omgevingsdienst Regio Utrecht;
- www.veenendaal.nl;
- www.archeologieinnederland.nl

Afb. 1. Locatiekaart (voor uitgezoomde kaart: zie bijlage 1).

2. BUREAUONDERZOEK

De feitelijke informatie en onderzoeksresultaten staan beschreven in paragraaf 2.1. Een interpretatie en analyse van de beschikbare gegevens, gericht op het formuleren van een gespecificeerde archeologische verwachting, is beschreven in paragraaf 2.2. In hoofdstuk 3 worden de onderzoeksvragen voor zover mogelijk beantwoord en wordt tevens een aanbeveling gedaan voor het verder doorlopen van de Archeologische Monumentenzorg (AMZ)-cyclus.

2.1 Plangebied

2.1.1 Beschrijving plangebied

Het bestaande kruispunt Prins Bernhardlaan – Bevrijdingslaan – Kleine Beer te Veenendaal wordt heringericht. Het kruispunt wordt omgevormd naar een rotonde. Hierbij vindt een aantal bodemingrepen plaats.

2.1.2 Verwachte bodemingrepen¹

Het bestaande vuilwaterriool wordt vervangen, evenals de huisaansluitingen. Tevens wordt een regenwaterriool aangelegd. Ten behoeve van de herinrichting van het plangebied als een rotonde (30 km zone) vinden er de nodige werkzaamheden plaats zoals het versmallen van wegen, de aanleg c.q. het vervangen van verlichting, het vervangen dan wel aanvullen van het bestaande groen en het verleggen van nutsvoorzieningen. In het kader van verbetering van het kruispunt Prins Bernhardlaan – Bevrijdingslaan – Kleine Beer worden verder de woningen Prins Bernhardlaan 79 en Mulderslaan 82 gesloopt. De sloop maakt onderdeel uit van het project maar het proces verloopt zelfstandig van de reconstructie.

2.1.3 Geo(morfo)logie en bodem²

De onderzoekslocatie is gelegen in de Gelderse Vallei, een glaciaal bekken dat door landijs is uitgediept. Onderin dit bekken komt dikwijls keileem voor. Het landschap van Veenendaal is voor een groot deel gevormd gedurende de voorlaatste ijstijd, het Saalien (370.000-130.000 jaar geleden). In die periode bereikte het Scandinavische landijs Midden-Nederland en werden de onderliggende sedimenten opgeduwd tot stuwwallen. Aan de westzijde van Veenendaal bevindt zich de stuwwal van de Utrechtse Heuvelrug, aan de oostzijde ligt de Veluwe stuwwal. Behalve deze langgerekte stuwwallen bevinden zich in en rond Veenendaal nog enkele opgestuwde ruggen, namelijk de Emminkhuizerberg (buiten de gemeentegrens), het Grote en het Kleine Veenloo.

Tijdens de laatste ijstijd, het Weichselien, bereikte het landijs Nederland niet, maar heerste hier wel een droog en koud, zogenaamd periglaciaal klimaat. Onder de periglaciale omstandigheden is de ondergrond periodiek permanent bevroren en is het regen- en sneeuwmeltwater gedwongen om over het oppervlak af te stromen. Hierbij is sediment geërodeerd, zijn dalen ontstaan en fluvioperiglaciale afzettingen afgezet. Door de overheersende kale en droge condities kon de wind een glooiende deken zand, afkomstig uit de Gelderse vallei, tegen de flanken van de stuwwallen neerleggen. Hierdoor ontstonden brede gordels van leemarm en fijn zand. Op de flanken van het Kleine Veenloo en binnen het plangebied bevinden deze (gordel)dekszanden zich in de (diepere) ondergrond. Het fijnere stof werd door de wind over grote afstanden verplaatst. Dit materiaal is afgezet als een deken van fijn, zwak lemig zand afgewisseld met lemige lagen.

Aan het eind van de laatste ijstijd, in het Holoceen (vanaf circa 11.700 jaar voor heden tot heden), nam de temperatuur toe, waardoor de landijskappen smolten en de zeespiegel begon te stijgen. Deze zeespiegelstijging had een grondwaterstijging tot gevolg. De grondwaterstijging leidde in de laaggelegen Gelderse Vallei tot een bemoeilijkte afwatering, waardoor een landschap van

¹ Gemeente Veenendaal 2015.

² Gebaseerd op Hogenboom 2013, p.13-14.

Veenendaal, Prins Bernhardlaan-Bevrijdingslaan, rotonde (gemeente Veenendaal). Een archeologisch bureauonderzoek.

veenmoerassen ontstond. Tijdens recent archeologisch onderzoek in de Hoofdstraat van Veenendaal, net buiten het plangebied, is een veenlaag aangetroffen uit de laatste IJstijd. Het paleobotanisch onderzoek heeft aangetoond dat de veengroei aan de zuidrand van de Gelderse vallei uit de periode rond 8800 voor Chr. dateert en onder invloed van kwelwater van de Utrechtse Heuvelrug is ontstaan. Verder bleek dat de eerste veenvormende fase bestond uit een zeggenmoeras met hier en daar enkele berken. Onderin werden vooral plantenresten gevonden die groeien onder voedselarme omstandigheden, zogenaamd 'laagveen'. Na verlanding wordt hoogveen gevormd. Het hoogveen heeft zich in de loop der jaren ontwikkeld tot een circa tien meter hoog hoogveenkussen in het bekken tot aan de uitlopers van de omringende stuwwallen. Vanaf de Middeleeuwen wordt dit voedselrijke hoogveen ontgonnen. Tegenwoordig is nog op slechts enkele plaatsen veen aanwezig.

De bodem van het plangebied is op de Bodemkaart als niet gekarteerd aangegeven, aangezien het binnen de bebouwde kom ligt. Op basis van de omliggende gebieden lijkt binnen het plangebied sprake te zijn van moerige eerdgronden met een zanddek en een moerige tussenlaag op zand. Op basis van de in de nabijheid uitgevoerde onderzoeken blijkt dat de bodem sterk is beïnvloed door de ontginningen. De ondergrond bestaat voornamelijk uit (verspoeld) dekzand. Op het dekzand kan een laag veen worden aangetroffen. Vanwege de afgraving tijdens de turfwinning is het veen dat op het dekzand lag grotendeels verdwenen. Na ontginning bleef slechts een dunne laag veen over. Deze veenlaag is vaak zandig.

Proefsleuvenonderzoek door RAAP heeft de (archeologische) gevolgen van de turfwinning inzichtelijk gemaakt. "De ontginningswijze van het veengebied blijkt ook uit het proefsleuvenonderzoek:

1. veenafraving; 2. egalisatie en aanbrengen bonkaarde; 3. bezanden; 4. plaggenbemesting (met als gevolg het ontstaan van een esdek)." ³

Tijdens een recent uitgevoerde archeologische begeleiding ter hoogte van het Zwaaipein bleek dat de bodem hier bestond uit een sequentie van dekzand met daarop een veenpakket dat weer afgedekt was door een antropogeen ophogingspakket, een puinlaag en recent ophogingszand.⁴

2.1.4 Archeologie

Algemeen⁵

Kenmerkend voor de archeologie Veenendaal is de kunstmatig aangelegde infrastructuur: gegraven waterwegen (griften) die voortkwamen uit initiatieven (vanaf de tweede helft van de 15^e eeuw) om de afwatering in de omgeving van de natte Gelderse Vallei te verbeteren en de ontginning van het imposante hoogveenkussen mogelijk te maken. Hier ligt de oorsprong van de veenkoloniale nederzetting Veenendaal. Voor de ontwatering van het veen en de afvoer van de turf werden vanaf de griften parallelle vaarten gegraven (de zgn. wijken). Langs de griften en wijken liepen de jaagpaden voor de veen- en trekschuiten. Sommige paden ontwikkelden zich tot wegen. In de 19^e en 20^e zijn verschillende vaarten gedempt en hierop zijn wegen aangelegd.

Algemeen en gemeentelijke (verwachtings)kaart

Op de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW) ligt het plangebied in een niet gekarteerde zone, namelijk de kern van Veenendaal. Op de Archeologische Monumentenkaart (AMK) ligt ten zuiden van het plangebied een terrein van hoge archeologische waarde (Monumentnummer 12.205); de historische kern van Veenendaal, een terrein van hoge archeologische waarde.

Op de gemeentelijke maatregelenkaart (kaart 4) wordt de Prins Bernhardlaan (en het vervolg van deze straat zijnde de Stationsstraat) aangegeven als een historische lijnstructuur (Catalogusnummer 233, bijkaart 1 van de gemeentelijke verwachtingskaart). Beide wegen zijn onderdeel van het historische radiaalvormige wegenpatroon. Deze radiaal vormde de basis van het ontstaan van Veenendaal. De huidige Prins Bernhardlaan en Stationsstraat zijn aangelegd op een voormalige

³ Oude Rengerink 2003, p.27.

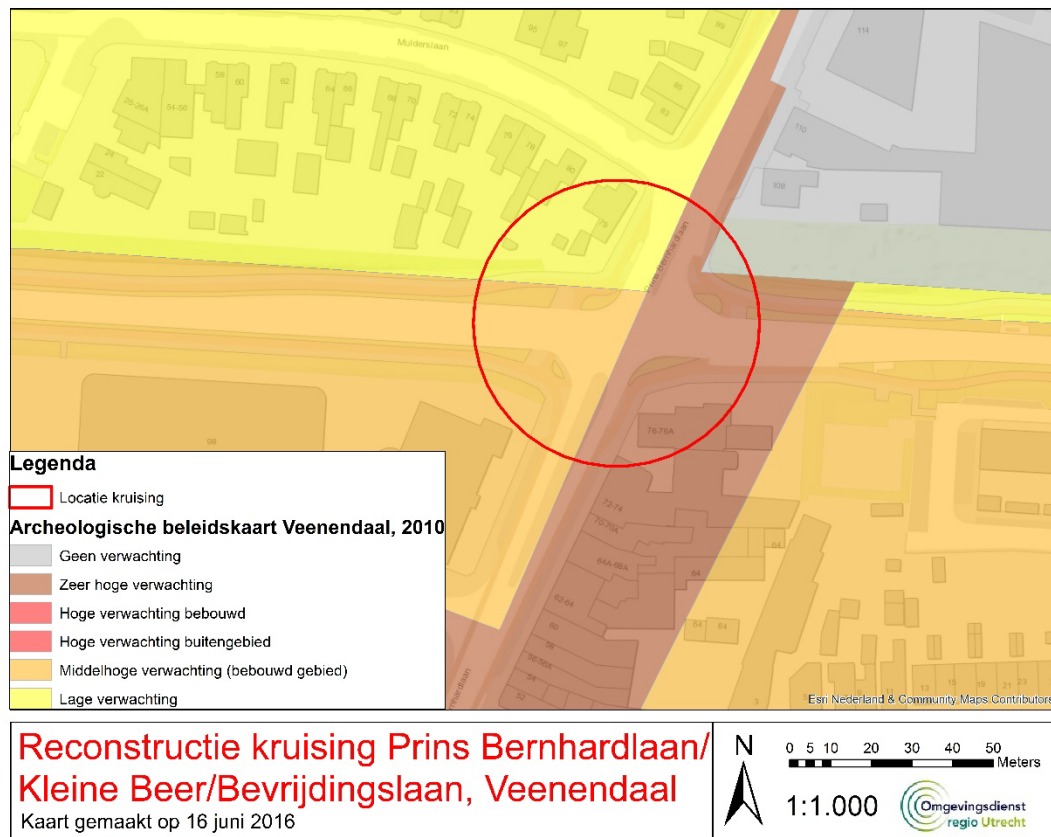
⁴ van Mousch 2015, p.7.

⁵ Alkemade 2010, p. 25.

Veenendaal, Prins Bernhardlaan-Bevrijdingslaan, rotonde (gemeente Veenendaal). Een archeologisch bureauonderzoek.

watergang, de Boveneindse Griff (zie ook bijkaart 2 van de gemeentelijke verwachtingskaart). Deze waterloop is gegraven in 1545 ter ontsluiting en ontginning van de Eder Venen. Later verbond deze

route Veenendaal met De Klomp. Het water werd in 1930 gedempt, waarna de (voorgangers van de huidige) wegen zijn aangelegd.

Afb.2. Uitsnede gemeentelijke beleidskaart.

Het plangebied Prins Bernhardlaan - Bevrijdingslaan – Kleine Beer staat met drie categorieën afgebeeld op de gemeentelijke beleidskaart. Het plangebied valt deels in een gebied waar een lage archeologische verwachting voor geldt (categorie 5) en deels in een gebied waar geen archeologische verwachting voor geldt (categorie 6). Dit laatste wegens een vastgestelde verstoring door afgraving/ontgronding/ of een grootschalige wijkaanleg van na 1960. Voor het deel van het plangebied dat onder categorie 5 valt, geldt verder dat archeologisch onderzoek alleen verplicht gesteld wordt in het geval van zeer grootschalige ruimtelijke ontwikkelingen die onder de Milieueffectrapportageplicht vallen. Een klein van het plangebied echter, het oostelijke deel van de Prins Bernhardlaan en het meest westelijke deel van de Kleine Beer, kent een zeer hoge archeologische verwachting. Deze verwachting is gebaseerd op de begrenzing van de oudste woonkern van het huidige Veenendaal zoals geformuleerd in de toelichting op de cultuurhistorische kenmerkenkaart (onderdeel van de archeologische beleidskaart). Bij verstoringen groter dan 100 m² die dieper gaan dan 30 cm –MV geldt een onderzoeksplicht. Dit is echter niet vertaald naar het vigerende bestemmingsplan “Woongebied Noord”.

In het vigerende bestemmingsplan “Woongebied Noord” (onherroepelijk 28-07-2009) zijn geen regels met betrekking tot de omgang met archeologische waarden opgenomen.

Veenendaal, Prins Bernhardlaan-Bevrijdingslaan, rotonde (gemeente Veenendaal). Een archeologisch bureauonderzoek.

In 2013 is echter het "Bestemmingsplan Parapluplan Archeologie" opgesteld en van kracht geworden. Het parapluplan zorgt ervoor dat ook in de gebieden van de wat oudere bestemmingsplannen in de gemeente Veenendaal nu beschermende bepalingen gelden voor het aspect archeologie. Dit parapluplan is ook van kracht voor het "Woongebied Noord".

Echter, in het parapluplan is ook de bepaling opgenomen dat gebieden met een lage archeologische verwachtingswaarde buiten het gebied van dit parapluplan vallen. Dit zijn de gebieden die op de archeologische maatregelenkaart zijn aangeduid als gebieden met een lage archeologische verwachting of géén archeologische verwachting (respectievelijk met een categorie 5 - of categorie 6 - aanduiding). De mogelijkheid van archeologische toevalsvondsten blijft wel bestaan voor deze gebieden. Voor het deel van het plangebied met de zeer hoge archeologische verwachting is het Bestemmingsplan Parapluplan Archeologie wel van kracht.

Specifiek (zie bijlage 1 voor de gegevens uit Archis)

Binnen het plangebied zelf zijn geen archeologische gegevens of onderzoeken bekend. Wel zijn in de nabijheid van het plangebied verschillende archeologische onderzoeken en waarnemingen gedaan.

Bij de Brouwerspoort zijn door Oranjewoud meerdere waarnemingen gedaan (Archis waarnemingen 410.373, 410.357 en 410.353). Deze waarnemingen betreffen vondsten en sporen uit de Nieuwe Tijd, gedaan bij de archeologische begeleiding van saneringswerkzaamheden.

Archis waarneming 43.610 heeft betrekking op een muntschat gedaan in 1928. Volgens een krantenartikel uit de Rijnpost (d.d. 23-12-1988) werd de muntschat in oktober 1928 bij de bouw van het pand Hoofdstraat 108 door een arbeider aangetroffen. De munten zouden in een (nu verloren gegane) pot hebben gezeten. Onder de munten bevonden zich kronen, hele-, halve-, kwart-, vijfde- en tiende daalders, ridders, dukaten, souvereinen en realen. Op de beeldenafbeeldingen komen Karel V en Philips II regelmatig voor, evenals de bisschop van Keulen en de hertog van Brabant. Tussen de 167 zilveren en 36 gouden munten bevond zich ook een gouden ring. Op basis van deze samenstelling kan worden uitgegaan van een depositie in (en samenhang met) de Tachtigjarige Oorlog.

Bij het Zwaaipein is recent onderzoek uitgevoerd door BAAC (onderzoeksmeldingnummers 61.732/61732/2444720100). Tijdens de begeleiding zijn resten van de kademuur langs de Boveneindse grift en van de kademuur langs de Zandstraatgrift aangetroffen. Een palenrij achter de Boveneindse grift, waarvan het hout helaas niet gedateerd kon worden, hangt mogelijk eerder samen met versteviging van de venige bodem achter de kademuur dan met een oudere beschoeiingsfase. De muurresten zullen qua datering te plaatsen zijn in de periode dat de griften hier aangelegd zijn, dat wil zeggen in of vanaf de 16^e eeuw. Oudere sporenniveaus zijn niet waargenomen. Jongere funderingsresten aan de Boveneindse grift stammen vermoedelijk uit de 19^e eeuw, zoals ook afgebeeld op het minuutplan uit 1832, maar kunnen ook ouder zijn. Uit de recent gedempte en verstoorde vulling van de grift kwamen geen behoudenswaardige resten.

Onderzoeksmelding 22.710 verwijst naar een archeologisch bureauonderzoek dat in 2007 uitgevoerd zou zijn door het ADC. Binnen de ODRU is dit rapport niet bekend, ook is het niet vindbaar in het E-depot. Wellicht is het onderzoek wel aangemeld, maar niet uitgevoerd.

Onderzoeksmelding 17580 die op dezelfde locatie ligt als melding 22.710 verwijst naar een onderzoek in Oss. Waarnemingsnummer 17580 verwijst juist naar een waarneming in de provincie Limburg. Wellicht dat deze onderzoeksmeldingen door een 'bug' in Archis in het plangebied zijn verschenen.

Op de Kadastrale kaart 1811-1832: minuutplan Geldersch Veenendaal, Gelderland, sectie A, blad 01 (MIN05156A01) en sectie B, blad 01 (MIN05156B01), staat slechts sporadische bewoning langs de Boveneindse grift in het plangebied aangegeven. Zie ook de afbeelding op het voorblad waarbij het Zwaaipein centraal beneden op de afbeelding ligt, en het plangebied rechtsboven, ter hoogte van een naar rechts lopende weg.

Veenendaal, Prins Bernhardlaan-Bevrijdingslaan, rotonde (gemeente Veenendaal). Een archeologisch bureauonderzoek.

Volgens de Indicatieve Kaart Militair Erfgoed (www.ikme.nl) kunnen in het plangebied resten van de zogenaamde Pantherstelling worden aangetroffen. Deze (zeer brede) linie is door de Duitsers aangelegd voor de verdediging naar het zuidwesten, en later in de oorlog tegen het oosten.

Volgens de website <http://molendatabase.nl/> zijn in het plangebied geen molens te verwachten.

Ten behoeve van de voorgenomen herinrichting worden ook de panden Mulderslaan 82 en Prins Bernhardlaan 79 gesloopt. Deze panden staan niet aangegeven op de Bouwhistorische waardenkaart van de gemeente Veenendaal.

2.1.5 Historie⁶

Veenendaal is gelegen in de Gelderse Vallei. De Gelderse Vallei vormt een laag gebied tussen de stuwwallen van de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe. In de Middeleeuwen lag midden in het dal nog een uitgestrekt hoogveengebied, ter plaatse van het latere dorp Veenendaal. Het hoogveengebied waterde af naar het noorden en naar het zuiden. Aan de noordkant gebeurde de afwatering via een aantal beken die ter hoogte van Amersfoort bij elkaar kwamen en uitmondde in de rivier de Eem. Ook aan de zuidkant vond de afwatering plaats via kleine beken en de Kromme Eem. Om het gebied rondom Rhenen te beschermen tegen overstromingen werd omstreeks 1300 de Grebbedijk (destijds bekend als Rijndijk) aangelegd tussen Wageningen en Rhenen.

De ontginning van de lagere delen van de Gelderse Vallei heeft zich van noord naar zuid voltrokken. De start van de ontginningen begint hier in de 12^e eeuw. Het veengebied van Veenendaal wordt echter pas een aantal eeuwen later, vanaf de 15^e eeuw ontgonnen.⁷ In de 15^e eeuw worden de natuurlijke afwateringsbeken aan de noord- en zuidzijde van Veenendaal gedeeltelijk vergraven en deels vervangen door vaarten. Over deze vaarten kon turf afgevoerd worden. Naar het noorden kwam tussen 1473 en 1481 de Bisschop Davidsgrift naar Amersfoort tot stand, naar het zuiden een andere grift, de Grebbe. Deze vaarten waren aanvankelijk niet met elkaar verbonden en hierdoor bleef de waterscheiding in stand.

In Veenendaal komt de grootschalige veenontginning moeilijk op gang door grensconflicten. Pas toen Utrecht (1528) en Gelre (1543) zich allebei aan het gezag van Karel V hadden onderworpen, keerde de politieke rust terug en kon de grootschalige commerciële turfwinning beginnen.

Zoals hierboven aangegeven, kwam de turfwinning pas in de 16^e eeuw goed op gang. De ontginningsbasis wordt gevormd door de Bisschop Davidsgrift. Vanaf deze grift worden omstreeks 1545 zijkanalen (wijken of graven) gegraven tot aan de flanken van de Heuvelrug. Andere belangrijke griften zijn de Zandstraatgrift en de Boveneindse grift. Deze drie griften hebben de ontwikkeling van Veenendaal sterk beïnvloed en zijn ook heden ten dage nog herkenbaar in het stratenpatroon. De Zandstraatgrift komt uiteraard terug in de huidige Zandstraat, de Prins Bernhardlaan volgt de loop van de Boveneindse grift, terwijl de Bisschop Davidsgrift terug te vinden is in de loop van onder meer het Verlaat en de Valleistraat. De griften kwamen samen op de locatie van het huidige Zwaaipein.

De stichting van het huidige Veenendaal vindt plaats op de zandopduiking van het Kleine Veenloo omstreeks 1546 na Chr. Vanwege de behoefte van de bevolking in de veenkolonies in de nabijheid van het dan nog zeer dunbevolkte Veenendaal wordt op het Kleine Veenloo een zogenaamde veenkerk (de huidige Oude kerk) gebouwd, waarna de kern van Veenendaal is ontstaan. Langs de vaarten werden wegen aangelegd en verzeen woonhuizen en ambachtshuizen.

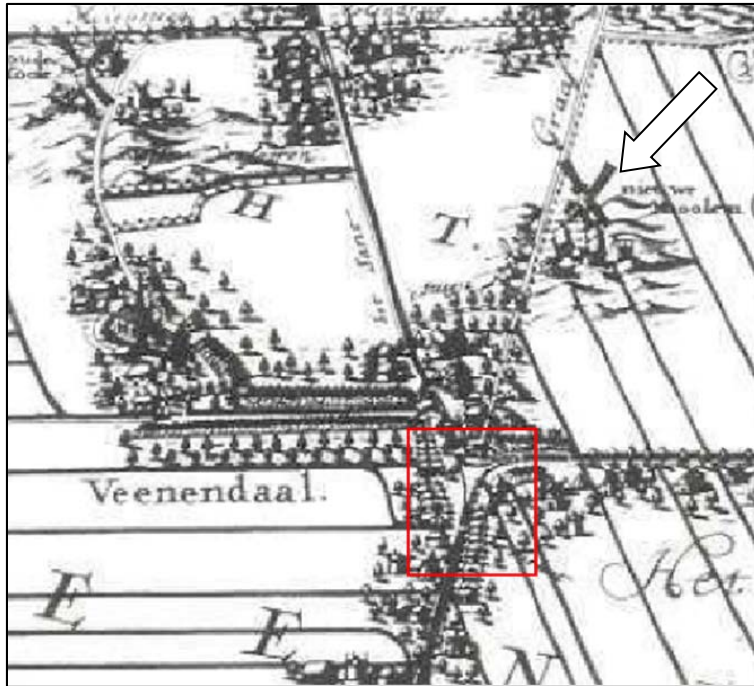
Op de wandkaart van Justus Broekhuizen uit 1705 (Caarte vanden Slaperdijk streckende vande Stichtse bergen tot aan de hoogte van Gelderland). Staat aan de oostkant van de grift een molencomplex aan gegeven ('Nieuwe Moolen'). Deze staat echter te globaal aangegeven om hier uit op te maken of deze ook daadwerkelijk in het plangebied ligt. Op de kaart van de Molendatabase

⁶ Gebaseerd op Hogenboom 2013, p.9-11.

⁷ Stol 1992.

Veenendaal, Prins Bernhardlaan-Bevrijdingslaan, rotonde (gemeente Veenendaal). Een archeologisch bureauonderzoek.

staat deze echter op de locatie van de huidige 'Nieuwe Molen' (Mulderslaan 3) aangegeven met 'De Nieuwe Molen, bouwjaar 1623'.⁸ Hoe deze afwijking moet worden geïnterpreteerd is niet duidelijk. Daarom is het nog steeds een kleine kans dat in het plangebied resten van een molencomplex kunnen worden aangetroffen.

Afb. 3. De locatie van de 'Nieuwe Molen' op de kaart van Justus Broekhuizen uit 1705 aangegeven met een pijl (overgenomen uit: Hogenboom 2013, fig. 2.2).

Na de bloeiperiode van de droge vervening in de 16^e en 17^e eeuw richtte Veenendaal zich naast turfwinning ook op andere economische activiteiten, zoals de verbouw van tabak en de textielnijverheid. Langs de griften verrijzen diverse grote fabriekscomplexen, bijvoorbeeld de gebouwen van de Hollandia Wol fabrieken. Het verkeer over het water was in deze periode nog steeds belangrijk, maar door de nieuwe bedrijvigheid nam het wegverkeer langs de Grift toe. De trekpaden langs de wegen waren smal en vaak onverhard, maar aan het eind van de 19^e eeuw worden in de Grift gemetselde keermuren en houten damwanden aangebracht om ruimte te creëren voor verkeer en opslag van goederen. Deze wegen bestonden uit veldkeien en/of natuursteenkeien. Verder werden bruggen gebouwd over de Grift. De Gelderse brug vormde de verbinding tussen de Hoge- en Lage Kant (tegenwoordige Hoogstraat) nabij de Zwaai.

De vaarten in de binnenstad zijn alle gedempt. De vaart in de Hoofdstraat (Kerkstraatgrift) werd gedempt in het midden van de 19^e eeuw. De hoofdreden hiervoor was voornamelijk dat er een nieuwe weg gerealiseerd werd vanaf De Klomp naar het Ingensche veer. In deze periode verliezen de vaarten aan belang en worden landwegen belangrijker.

Vanwege sterke vervuiling en stankoverlast worden in de binnenstad vervolgens in het begin van de 20^e eeuw de grachten gedempt. Allereerst werd de Zandstraatgrift omstreeks de jaren '30 van de vorige eeuw gedempt met zand. Daarna volgden de Boveneindse grift en de Bisschop Davidgrift tussen de Valleistraat en het Verlaat aan het eind van de jaren '30 en jaren '40 van de vorige eeuw. De in de 17^e eeuw gegraven Brouwersloot wordt omstreeks die tijd uitgediept en verbreed, maar wordt uiteindelijk tijdens de oorlogsjaren toch gedempt.

⁸ www.molendatabase.org.

2.2 Gespecificeerde archeologische verwachting

Vanwege de ligging van het plangebied op de locatie van de (gedempte) grift en het gebruik als ontginningsbasis bestaat de kans op het aantreffen van waterstaatkundige werken, zoals kademuren, sluizen, brughoofden, beschoeiingen, vondstconcentraties en dempingsmateriaal van de wetering. Dergelijke archeologische resten kunnen direct onder het maaiveld aangetroffen worden. Verder kunnen natuurlijk resten aanwezig zijn van (eventueel onverharde voorgangers van) de weg langs de grift, tegenwoordig de Prins Bernhardlaan.

Mogelijk is ook sprake van de aanwezigheid van ondergrondse resten van historische bebouwing, met name in het oostelijke deel van het plangebied. Het is ook niet uit te sluiten dat zich hier resten van een molencomplex in de ondergrond bevinden.

In theorie kan in het dekzand sprake zijn van archeologische resten uit de prehistorie. De verwachting hierop binnen het plangebied is echter laag, gezien de sterke beïnvloeding van de bodem door de turfwinning en de aanleg van de grift. Hierdoor is de kans op het aantreffen van potentiële archeologische niveaus in de top van het dekzand laag. Bij onderzoek in het kader van de herinrichting van het winkelgebied is echter gebleken dat plaatselijk nog wel een intacte bodem bewaard kan zijn gebleven.⁹

De mate van versterking van deze mogelijk aanwezig archeologische resten door de aanleg van de bestaande bebouwing en reeds uitgevoerde civieltechnische werkzaamheden (aanleg kabels en leidingen en sloop bebouwing) is onbekend.

3. CONCLUSIE EN AANBEVELINGEN

Het plangebied wordt heringericht van een kruispunt naar een rotonde. Ten behoeve van deze herinrichting vinden de nodige grondwerkzaamheden plaats, waaronder het vervangen van het vuilwaterriool en de aanleg van een regenwaterriool en de sloop van twee panden.

De Omgevingsdienst regio Utrecht heeft het plangebied onderzocht door middel van een bureauonderzoek, waarbij conform KNA 3.3 de geologische kaarten, de historie van de locatie, historische kaarten en archeologische onderzoeken in de omgeving zijn geraadpleegd.

De eerder gestelde onderzoeksvragen kunnen als volgt worden beantwoord:

1. *Wat is de bodemopbouw in het gebied en zijn er gegevens bekend over bodemversturende ingrepen in het verleden binnen het plangebied?*

Naar verwachting is de bodem plaatselijk verstoord bij de aanleg van onder meer riolering en de in het plangebied aanwezige kabels en leidingen en de sloop van de panden aan de oostzijde van het plangebied. Verder is aannemelijk dat de huidige wegverharding de toplaag heeft verstoord. Vanwege de plaatselijkheid van de verstoringen wordt verwacht dat archeologische waarden binnen het plangebied nog aanwezig kunnen zijn.

Onder de wegverharding kunnen mogelijk de (onverharde) voorloper(s) van de huidige Prins Bernhardlaan aanwezig zijn. Op de kadastrale minuut (zie de uitsnede van hisgis) is te zien dat er naast de watergang in het verleden een weg gelopen heeft. Onbekend is hoe deze er in het verleden heeft uitgezien; bestraat, verhard etc. Wellicht dat een oudere weg hier meer als een 'pad' moet worden gezien. Onder een evt. aanwezige oude weg zal een ophogingspakket uit de Nieuwe Tijd aanwezig zijn, namelijk het dempingspakket van de in het plangebied aanwezige watergang/ grift.

⁹ Hogenboom 2013, p.15.

Veenendaal, Prins Bernhardlaan-Bevrijdingslaan, rotonde (gemeente Veenendaal). Een archeologisch bureauonderzoek.

Naar verwachting kan de top van al deze archeologische resten direct beneden het maaiveld aanwezig zijn. Op een dieper niveau, op of in de voormalige watergang, kunnen vondstcomplexen (afvaldumps) aanwezig zijn. Ook kunnen losse vondsten in het ophoogpakket aanwezig zijn.

Niet bekend is in hoeverre en tot welke diepte werkzaamheden in het recente verleden de ondergrond (en mogelijk daarin aanwezige archeologische resten) hebben verstoord.

2. *Worden binnen de grenzen van het onderzoeksgebied archeologische resten verwacht? Zo ja, wat is de omvang, ligging, aard en datering van deze verwachte resten?*

Binnen het plangebied worden archeologische resten verwacht van een oude weg of pad die langs de Boveneindse grift zal hebben gelopen (16^e-20^e eeuw), archeologische resten die samenhangen met de grift als ontginningsbasis en waterweg (16^e-20^e eeuw, denk hierbij aan waterstaatkundige werken zoals kademuren, sluizen, bruggen, brughoofden en beschoeiingen, maar ook het dempingspakket van de watergang) en bebouwing uit de Nieuwe Tijd (16^e-20^e eeuw).

Deze archeologische resten kunnen direct beneden het maaiveld aanwezig zijn. Op een dieper niveau, in de bodemlagen van de voormalige wetering, kunnen vondstcomplexen (afvaldumps) aanwezig zijn. Ook kunnen losse vondsten in het ophoogpakket aanwezig zijn.

In theorie zou in het dekzand sprake kunnen zijn van archeologische resten uit de prehistorie. De verwachting binnen het plangebied hierop is echter laag, gezien de sterke beïnvloeding van de bodem door de turfwinning en de aanleg van/ het in gebruik nemen van de grift als ontginningsbasis. Hierdoor bestaat de kans dat het potentiële archeologische niveau, namelijk de top van het dekzand, verstoord is.

De aanwezigheid van deze resten wordt verwacht, de omvang of exacte ligging van de archeologische resten is onbekend.

3. *In welke mate worden deze waarden verstoord door realisatie van de geplande bodemingreep?*

De mogelijk aanwezige archeologische waarden zullen worden verstoord en waarschijnlijk vernietigd door de geplande bodemingreep.

4. *Hoe kan deze verstoring door planaanpassing tot een minimum worden beperkt?*

Planaanpassing is geen optie.

5. *Welke vorm van nader onderzoek is nodig om de aanwezigheid van archeologische waarden en hun omvang, ligging, aard en datering voldoende te kunnen bepalen om te komen tot een selectiebesluit?*

Een Archeologische Begeleiding (conform protocol proefsleuven, maar met de mogelijkheid naar een doorstart naar een Archeologische Begeleiding conform protocol opgraven) is de meest praktische vorm van nader onderzoek.

De werkzaamheden in het deel van het plangebied met een zeer hoge archeologische verwachting dienen onder Archeologische Begeleiding te worden uitgevoerd, hierbij is de archeologie leidend in het proces. Indien de resultaten van het archeologisch onderzoek hiertoe aanleiding geven, wordt de Archeologische Begeleiding uitgebreid naar de overige delen van het plangebied.

Veenendaal, Prins Bernhardlaan-Bevrijdingslaan, rotonde (gemeente Veenendaal). Een archeologisch bureauonderzoek.

Aanbevelingen

Op basis van deze resultaten en het gegeven dat behoud *in situ* middels planaanpassing niet tot de mogelijkheden behoort, adviseert de Omgevingsdienst regio Utrecht om archeologisch vervolgonderzoek uit te laten voeren.

Een Archeologische Begeleiding (conform protocol proefsleuven, maar met de mogelijkheid naar een doorstart naar een Archeologische Begeleiding conform protocol opgraven) is de meest praktische vorm van nader onderzoek.

De werkzaamheden in het deel van het plangebied met een zeer hoge archeologische verwachting (zie afb.2) dienen onder Archeologische Begeleiding te worden uitgevoerd, hierbij is de archeologie leidend in het proces. Indien de resultaten van het archeologisch onderzoek hiertoe aanleiding geven, wordt de Archeologische Begeleiding uitgebreid naar de overige delen van het plangebied.

De gemeente Veenendaal neemt over een eventuele uitbreiding van de Archeologische Begeleiding, in overleg met diens adviseur van de Omgevingsdienst Regio Utrecht (ODRU), het selectiebesluit.

Een dergelijke archeologische begeleiding dient plaats te vinden conform de geldende versie van de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) en op basis van een door het bevoegd gezag goedgekeurd Programma van Eisen (PvE).

Veenendaal, Prins Bernhardlaan-Bevrijdingslaan, rotonde (gemeente Veenendaal). Een archeologisch bureauonderzoek.

4. BRONNEN

Alkemade, M./ J. van den Berg/ M. Gouw/ A. van den Hazelkamp/ K. Klerks, 2010: *Archeologische beleidskaart en cultuurhistorische kenmerkenkaart gemeente Veenendaal* (Vestigia rapport V564), Amersfoort.

Berendsen, H.J.A./ E. Stouthamer, 2001: *Palaeogeographic development of the Rhine-Meuse delta, The Netherlands*, Assen.

Gemeente Veenendaal, 01-09-2015: 1601 PvA Reconstructie Pr Bernhardl 20150722.

Hof, J. van 't/ M. Kooiman en T. Stol: *Veenendaal. Geschiedenis en Architectuur*. Monumenten-Inventarisatie Provincie Utrecht 1992.

Hogenboom, F., 2013: *Veenendaal, Zwaaiplein (gemeente Veenendaal). Een archeologisch bureauonderzoek*. ODRU Erfgoedrapport 21.

Mousch, R.G., van, juli 2015: *Zwaluwstaart in vogelvlucht. Archeologische Begeleiding van de herinrichting van het Zwaaiplein te Veenendaal*. BAAC rapport A-14.0047.

Mulder, F.J. de, M.C. Geluk, I.L. Ritsema, W.E. Westerhoff, T.E. Wong, 2003: *De ondergrond van Nederland*, Groningen.

Oude Rengerink, J.A.M., 2003: *Plangebied De Batterijen, Gemeente Veenendaal. Een inventariserend archeologisch onderzoek (waardering in de vorm van proefsleuven)*. RAAP-rapport 943.

Stol, T., 1992: *De Veenkolonie Veenendaal. Turfwinning en waterstaat in het zuiden van de Gelderse Vallei 1546-1653*. Stichtse Historische Reeks 17.

Torremans, R., 2014: *Herinrichting Nieuweweg te Veenendaal. Een archeologisch bureauonderzoek*. ODRU Erfgoed rapport 27.

Torremans, R., 2014: *Locatie Zwaaiplein, gemeente Veenendaal. Een actieve Archeologische Begeleiding conform protocol IVO-P met een mogelijke doorstart naar een Archeologische Begeleiding conform protocol Opgraven, gecombineerd met een passieve Archeologische Begeleiding conform protocol Opgraven*. Omgevingsdienst regio Utrecht PVE-2014-01.

Overige bronnen

Archis 2 en 3

www.ahn.nl/viewer

www.hisgis.nl

<http://beeldbank.cultureelerfgoed.nl/>

www.archeologieinnederland.nl

www.molendatabase.org

www.ikme.nl

Vigerende bestemmingsplannen:

Het 'Parapluplan Archeologie 2013':

http://www.ruimtelijkeplannen.nl/documents/NL.IMRO.03450000PPArcheologie-/p_NL.IMRO.03450000PPArcheologie-.pdf (verbeelding)

http://www.ruimtelijkeplannen.nl/documents/NL.IMRO.03450000PPArcheologie-/v_NL.IMRO.03450000PPArcheologie-.pdf (planregels)

Het bestemmingsplan 'Woongebied Noord' (onherroepelijk 28-07-2009)

http://www.ruimtelijkeplannen.nl/documents/NL.IMRO.03450000bp050101-/t_NL.IMRO.03450000bp050101-.pdf (toelichting)

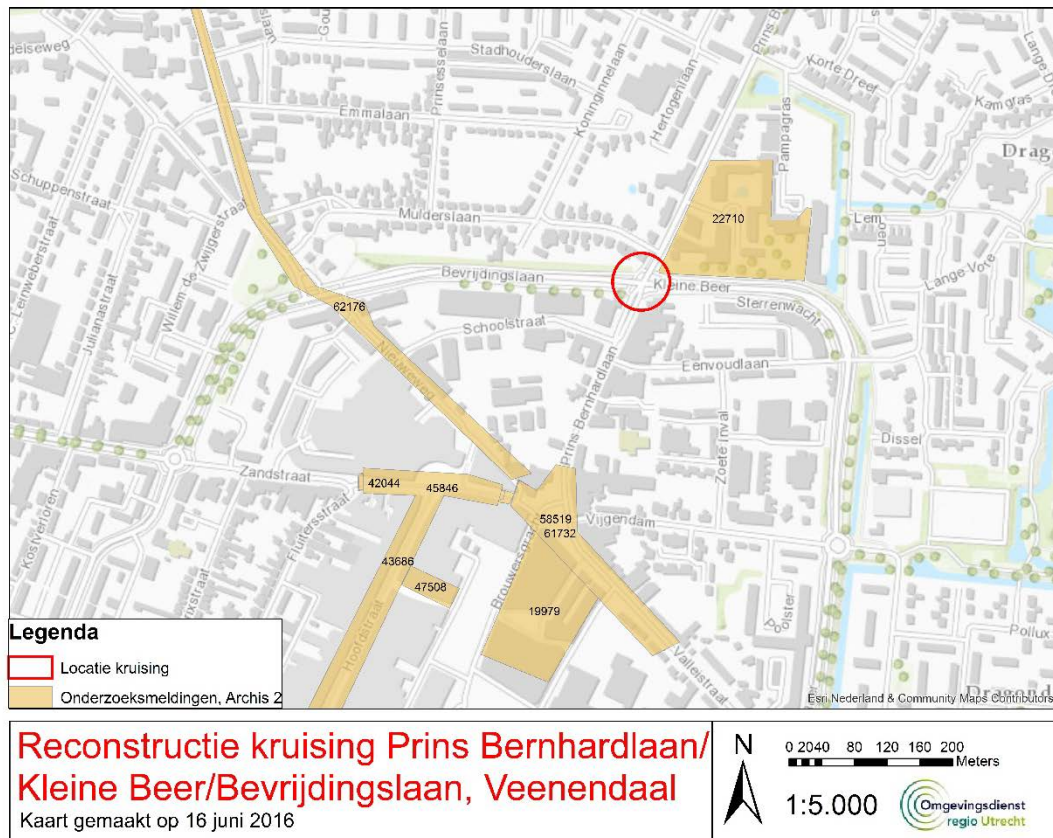
Veenendaal, Prins Bernhardlaan-Bevrijdingslaan, rotonde (gemeente Veenendaal). Een archeologisch bureauonderzoek.

Bijlagen

Bijlage 1: Archis waarnemingen.

Veenendaal, Prins Bernhardlaan-Bevrijdingslaan, rotonde (gemeente Veenendaal). Een archeologisch bureauonderzoek.

Bijlage 1: Archis waarnemingen: onderzoeksmeldingen, onderzoeken en waarnemingen/vondstmeldingen.

Veenendaal, Prins Bernhardlaan-Bevrijdingslaan, rotonde (gemeente Veenendaal). Een archeologisch bureauonderzoek.

